

Hermann Broch: Egy széteső világ logikája

Közepes általánosságú példa

A materialista történelemfelfogás nem a történelem elméleti filozófiája, hanem legalább azonos intenzitással, láthatósággal és legitimációval maga is történelmi tény, például szellemtörténeti tény a szellemtörténeten belül, vagy politikai tény szociális élettségében és hatékonyságában. Mint elmélet – a filozófiával szemben támasztott kanti követelményeknek megfelelően – megkísérli megadni a „a lehetséges tapasztalás feltételeit”, amennyiben a társadalom életét kizárólag a gazdasági feltételeknek alárendelve jeleníti meg, és magát a gazdasági folyamatokban pedig az egyszer s mindenkorra érvényes törvényeket kívánja vizsgálni, felfedni és rögzíteni. Ha azonban az elméletet magát is történelmi ténynek tekintjük, akkor megengedhető, sőt megkövetelhető, hogy az elmélet kérdésfeltevését magára az elméletre is vonatkoztassuk. S mivel az elmélet nem magyarázható önmagából, az általa felvetett problémát egy mögöttes és elvi nézőpontból kiindulva kell kezelnünk. Vagyis a „filozófia filozófiájá”-ra, van szükségünk, mégpedig és e probléma felvetésének szigorúságában és radikalizmusában el kell tekintenünk anyagának minden empirikus beteljesedésétől: többé nem a gazdasági, szociális vagy másfajta jelenségeket kell megvizsgálnunk, hanem magukat a logikai jelenségeket a „haladás”, „fejlődés” és forradalom lehetőségének szempontjából.

Minden értékrendszer, melynek az ember, az emberiség alávetette magát, egyfelől abszolút érvényességre törekvő elméleti meggondolás, másfelől empirikus és ezáltal „történelmi” tény, az empirikus voltából fakadó minden fogyatékoságával terhelten, a változásnak és az elmúlásnak kitett lény.

A világ mint a „tétélezések tétélezése”

Minden értékrendszer megpróbálja a világot bizonyos elvek szerint formálni, önmagát is a világba kivetíteni. Az értékrendszer vagy pontosabban a fiktív vagy effektív értékalany, amelyet az értékrendszerhez rendelünk, ugyanazt viszi véghez a valóságban, amit minden idealista filozófia megkövetel az elméleti éntől: tükrözze önmagát ebbe a valóság-

ba, s ilymódon valósítsa a lét és a valóság identitását nem csak elméletileg, hanem minden gyakorlati életteljességben.

A valóság effajta formálását, „átformálását értékvalósággá”, nemcsak az az egyes emberek kísérli meg minduntalan több-kevesebb sikerrel, ez a folyamat sokkal szemléletesebben jelenik meg az egyén feletti értékterületeken. Az államok, a népek, a kultúrák olyan értékkörök, amelyek fiktív, egyénfeletti értékalanyok körül képződnek, és minnél világosabban látszik az értékvonatkozás, annál egyértelműbben válik a fiktív értékalany „kultúrszellemmé”, az értékkör „kultúrkörre”, hogy a legmagasabb értékcellal betorkoljon egy vallás legszélsőbb kultúrkörébe.

Ha figyelembe vesszük, hogy az empírikus valóság, tehát legtágabb értelemben „a magánvaló történelem”, kivétel nélkül efféle szűkebb és tágabb értékkörökből áll, kezdve az egyes embertől, akinek az életrajza belenő a történelembe, egészen a kultúrkörökig és azon túlmenően egészen a nagy vallási szférákig, s ha továbbra is meggyőződésünk, hogy ezen értékkörök mindegyike a fiktív vagy effektív értékalanyok által tételezett értékvalósággal egyenlő, akkor az ideális megfigyelő szemszögéből nézve a lét összessége továbbra is idealista tételezés marad, az intelligibilis én általi tételezés, de mégsem marad direkt, minden által nélküli tételezésként, amint azt Hegel Schelling szemére vetette, hanem indirekt tételezéssé alakul át, értékalanyok tételezésévé, amely a maguk részéről ismét értékeket határoznak meg, s így a tételezés „a tételezések tételezése”-vé válik. Hegel a „tételezés” efféle „tételezését” a világszellem történelembe való bevezetése során valósította meg, de az az értékkör, amelynek alapjául ezen legátfogóbb értékalany, aki nem más, mint az objektivált Isten, szolgált, befedi a végtelenséget és végtelenségében már nem fogható fel.

Az értékfogalom ismeretelméleti lokalizálása

Descartes ős-intuíciója a cogito ergo sum-ról eleve megengedett bizonyos következtetéseket, amelyek ugyan nem rendelkeztek kifejezetten deduktív jelleggel, mégis kiindulási pontjuktól csak kis mértékben eltávolodott fenomenológiai evidenciával rendelkeznek. Egy ilyenfajta „tartalmi dedukció” sémája (bizonyosan nem more geometrico, még ha Spinoza annak is tartotta), egyfajta váltakozás a szillogizmus és az intuitív plauzibilitás között, körülbelül így: ha az őshintuíció által megragadott jelenség „gondolkodásnak” tekinthető, akkor – mivel nem lehet jelleg nélküli – , e gondolkodásnak tulajdonságokkal kell rendelkeznie (Descartes maga rendelte a dubitárisat a cogitárishoz a kételkedést a gondol-

kodáshoz), és mivel ezen felül még egységet is kell alkotnia, így egy olyan totalitás van jelen, amely az intuitív módon megragadott „tudat”-jelenséggel azonosítható.

És mivel a gondolkodás célirányos és ehhez a célhoz az intuitív „igazság” jelensége társul, másrészt egy éppilyen evidens jelenség, a tudat kétségbe nem vonható idealisztikus magányossága és kapcsolatnélkülisége, akkor ez a félig logikai, félig intuíción alapuló következtetés adódik, hogy a tudat szolipszisztikus magányosságában a maximális igazság állapotában van

A fenomenológiai dedukciónak ez a fajtája olyan algebrai mennyiségekkel történő számításra hasonlít, amelyeket az intuíció egyidejűleg evidens speciális értékekkel lát el.

Hogy a legszűkebb én-körön kívül létezik-e a tartalmak éppilyen kényszerítő evidenciája, vagy hogy a dedukció érvényessége nem oldódik-e fel hamarosan egy bizonyos apologikus határozatlanságba, mindenestre más kérdés.

A paritásos ős-evidenciáknak bizonyára egész sora van, és ebből a pontból nézve bizonyára lehetetlen a cogito aprioritását a sum-éval szemben, a sumét a cogito-éval szemben megállapítani. Itt csak a létkategória, mint ős-intuíció elismeréséről van szó a gondolkodás mellett, és arról, hogy az én ezen „lét”-éhez, ezen „élet”-éhez tulajdonságokat rendeljünk, amelyeknek logikai helyét – épp úgy, mint a cogitárisnál –, intuitívan evidenciális jelenségek töltik ki. A folyamat messzemenően paralelizálható: a gondolkodás mint funkció a tiszta tudat totalitásához vezet, az élet fogalma egyenesen a lét totalitásához vezet, és ha a gondolkodás céljaként az „igazságot” jelöljük meg, akkor úgy tűnik, mintha a párhuzamos célfogalmat az élet számára nem kisebb evidenciával az „érték” jelenségében láthatnánk (a „szerencse” néhány vonatkozásban közelebb állna ugyan, de nem kívánt leszűkítéseket foglal magában), vagyis ahogy a gondolkodó én mindig a maximális igazság állapotában található, úgy lesz a világ az élet kategóriájában „értéktételezéssé”. Vagy triviálisan kifejezve: kontrólnélküli autonómiájában a mindenkori világ az én számára mindig a relatíve legjobb.

Remény az abszolútra

Az abszolút igazság, abszolút érték bizonyára elérhetetlen. Az ember számára empirikus földhöz-kötöttségében csak a maximális igazság állapota, a maximális érték állapota létezik.

Ennek ellenére: a cogitárie mögött, a sum mögött, minden intuíció mögött ott áll, mint utolsó emberi tudás a magányosság tudata, a kapcsolatnélküliség tudata és a halál magányossága, minden gondolkodás mögött ott áll a félelem - így minden érték mögött ott áll a halál értéktelensége mint abszolútum, amely mindig jelen van, mert ez a semmi, ami körülvesz bennünket és amiben „Isten gyászolva trónol”.

Ha nem lenne az abszolút értéktelen, az én magányosságában sem az igazság, sem az érték nem tudna a nulla pont alá süllyedni, mindig megmaradna a maximális érték és a maximális igazság, és nem lenne hazugság és bűn. Csak a lélek magányosságának bizonyosságában, a sötétség felismerésében és a határtalan sötét tengerben, amely körül veszi életünk szigetét, válik az abszolútum Szent Ágoston-i közvetlen és sürgősnek ható égenssé, válik a „jó hiánya” gonosszá.

Ugyanis a rossz, az értéktelenség, a hazugságot csak mint egy bűnt tekinti a sok közül, és a megismeréssel a rossz még nem szűnt meg: a cselekvés és a végleges lét ezen primátusát már Kant formába öntötte - „a bennem rejlő morális törvény” első evidenciává és első intuíció-bizonyossággá válik a gonosz felismerése után, s szinte nem is ebből a felismerésből dedukáltan, hanem majdhogynem autonóm elhárító mozdulatként, a gonosz elleni elhárító magatartásként, amely gonosz a lelki élet metafizikai ősalapja a lelkiismeret félelmében.

De innét immár a gondolkodás emelkedik felül a léten, a felismerés kategóriája a cselekvésén.

Ugyanis, ahogy a gonosz a hazugságot magába foglalja, ugyanúgy foglalja magában a jó az igazságot: ahogy a megismerés a tapasztalással kezdődik, de nem tapasztalás által irányítottan, az erkölcsi cselekvés, minden cselekvés általában a félelemmel kezdődik, de nem a félelem, irányíthatja, hanem csak az igazság. A félelem abszolútsága mellé a logosz abszolútsága lép, és ha autonóm is az én, mégis alávetett saját törvényeinek, saját megismerésének, saját értékének, és ez az érték, ez a megismerés alá van vetve az abszolútumnak. Kant követelése az emberrel szemben, hogy teljesítse az én egyéni törvényességét, nem más, mint az etikai alárendelése a logosz abszolútságának, amely magában foglalja az értékfogalom abszolútságát.

Az érték kétarcúsága

A gonosz abszolútsága és a megismerés abszolútsága között áll az ember cselekvése, és ha hozzárendelhetünk egy tulajdonságot, amely legbelsőbb tapasztalásból és evidenciából származik, akkor az a „jó” vagy a „rossz”, a „helyes” vagy a „helytelen”, amellyel a lelkiismeret önmagát ellenőrzi, amellyel életének és gondolkodásának „értékelését” végzi; és ez az az értékelés, amely – a belső tapasztalás szerint – az életet oly kizárólagosan az érték kategóriájának veti alá az etikai érték kategóriájának.

De a gondolkodás aktusa mellett ott van a kigondolt gondolat, a funkció mellett ott van a funkció megvalósulása, az értéket tételező cselekvés aktusa mellett ott van a tételezett érték is, az elvégzett tételezés – a cselekvés és a megcselekedett, a történés és a nyugvás polaritása, bár egység, mégis megosztott, amelyben a világ minden létezője van, él és keletkezik, keletkezik és van és újra és újra egységre törekszik. Így az értéket tételező aktus mellett ott van az érték megvalósulása, mint megformált érték, és a világ nem lenne az az értékvalóság, ami, ha nem lenne alávetve annak az értékalanynak, amelynek tételezését köszönheti.

Az én magányosságának felel meg mármost, hogy viszonyát az általa lételezett és objektivált világhoz ez az elválasztottság határozza meg és kimerül egy érdeknélküli felismerésben, egy „esztétikai értékelésben”, hogy a nyugvó és magábazárt világ mint tételezett érték egyáltalán nem más, mint az „esztétikai maga”.

„Az etikai maga” és az „esztétikai maga”, csak a kettő összhangja esetén adódik az „érték maga” fogalma, amely noumenális abszolút voltában mint „magánvaló igazság” és mint „magánvaló mondat” létezik. De ezen felül világos, hogy a történelem érdemli ki azt a „bírói hivatalt”, amelyet Hegel tulajdonított neki, vagyis azt, hogy neki kell a tételezett értékeket „értékelnie”, bár a „tételezés tételezésének” mechanizmusán belül ez a bírói hivatal nem egyenlő a kész normák szerinti egyszerű díjosztással, világos, hogy még a látszólag értéktelen, sőt értékellenes, hogy a borzalmas és a félelmetes is, amellyel a világ és a történelem telített, minden további nélkül történelem és életrajzképes lehet, ha az effektív vagy fiktív értékalany autonóm érték törvényességét kielégíti, és ha az individuum saját autonóm körében a logosz etikai követelményét, a „művet a mű kedvéért” alkotni, teljesen magára vállalta. Minden más eltűnik a történelemben. Ami látható marad, az a tételezett esztétikai értéke, a világ megformáltsága – és ez bizonyíthatja azt a tételt, hogy különösen a képzőművészet, de mindennek előtt az építészeti téralkotás az, ami min-

den egyes kultúrális értékkör jelképeként túléli az egymást követő korokat.

Az egység mint alapérték

A világ minden dolga és fogalma, a fogalom egysége és a dolog egysége, mindezek az én – ugyan nem közvetlen, de mint „tételezések tételezései”, közvetett – tételezései. És mivel az én nem tud többet előállítani, mint amennyit maga kap – s ez fokozott mértékben érvényes, ha az intelligibilis ént az empirikus emberre redukáljuk –, ezért a világnak, minden egységnek a világon, minden esztétikai értéknek (a legáltalánosabb értelemben) az én strukturáját kell tükröznie. Az ember egysége – a logosz abszolútsága által hordozott egysége az, ami minden dolog egységében felsejlik.

Végző radikalitásban ez azt jelenti, hogy az én értékstruktúrája minden egyedi fogalomban bennefoglaltatik, hogy tehát minden egyes fogalmat értékkörén belül értéktételező alanyként kell elgondolnunk. Más szavakkal: minden egyes fogalomhoz és mindenekelőtt minden értékfogalomhoz mindazokat a tulajdonságokat hozzárendeljük, amelyek az én-kör evidenciájához tartoznak – ezen tulajdonságok egyike sem zárható ki, és ez szinte olyan, mintha a tárgyak világa még a totális érvényességre való igényt és az abszolútat is magába szívta volna, hogy ezzel a tételező énhez hasonlóan létjogosultsághoz jusson.

A fogalomképzés ezen módja kétségtelenül rendelkezik az antropomorf lélekadás erős maradványával: nem gondolhatunk olyan tárgyra, amelynek ne lenne értéklelke, és amelynek fogalma, a „neve”, az istenség szent tükrévé ne válna. Azt mondhatnánk, hogy a „tételezés tételezésének” hipotézise a primitív ősmetafizika ismeretelméleti strukturáját szemlélteti, amely minden dologhoz „szellemet” rendelt, és amely önmagát a gondolkodás ezen teljesen absztrakt formájában tartotta meg. Sőt még többet: az istenek vitája, a világ összes szelemének vitája a világ birtoklásáért megőrződött az abszolútságra való törekvésben, amely még mindig hozzátartozik minden értékhez és minden fogalomhoz. Valószínű, hogy az üdvöt hozó utáni vágy, a soha el nem múlt és soha el nem múltó vágy a hős után, aki saját értékterületét győzedelmesen megvédi minden más értékterülettel szemben, ezt abszolutizálja és totalitásra emeli, hogy ez a vágy az az üdvöt hozó hős után, aki saját egzisztenciájának erejénél fogva igazolja cselekvésének logoszát, és akit ezáltal minden átfogó vallási értékkör középpontjává emelnek; valószínű, hogy az a vágy nem más, mint a világ antropomorf lélekadásának érzékletes kifeje-

ződése a „tétélezés tétélezése” által, és hogy ebben az egzisztenciában az esztétikai érték egységének, az én egységének mint isteni vigasznak a vágya jelentkezik és valósul meg.

Stílusfogalom az esztétikai egységben

Ha, mint azt Hegel akarta, a tétélezésnek csak egyetlen tétélezése lenne, az isteni tétélezése a világszellem médiumában, akkor – koncepciója szerint – a világ egyetlen végtelen totalitásként létezne, és abszolútum, csupán az idő kategóriájától korlátozotán egy folyamatos, semmitől meg nem szakított áramlás lenne a végső időtlen önfelszabadítás irányában. Hegel koncepciójához bizonyos tekintetben egy transzfinít végtelen egység tartozik, a legmagasabb esztétikai érték tartozik, ami csak önmagában nyugvó Istenként képzelhető el.

De a tétélezés művelete nem kontinuálható; mindig újra kell kezdeni, az abszolútum nem mindig újra és újra a világba vetett, és a „szellem önfelszabadításának” áramlata nem áramló vízhez hasonló, sokkal inkább gömbök konglomerátumához, amik a mozgási impulzusokat nemcsak kölcsönösen átadják egymásnak, hanem egymást keresztezik is, körülfogják egymást és az egységek legbonyolultabb konglomerátumát képezik. A „tétélezés tétélezése” véges egységeket ad, és a gondolkodás csak a végesben otthonos.

A végesen belül az abszolútum azonban csak mint etikai követelmény van jelen. Bizonyos, hogy minden egység az én tükre, a logosz tükre, de csak oly mértékben, amennyire Leibniz monádja az egész világot magában kell, hogy hordozza. A „tétélezés tétélezése” által létrehozott egység a világon belül, ha a kultúr- és vallási körök nagyságáig nő is, csak az abszolútum tükre és megrövidülése marad.

Ez az elutasíthatatlan megrövidülés a kultúrfogalomban a legszembevetőbb. Ugyanis minden kultúrának saját „stílusa” van, hiszen a kultúrát egyenesen a stílusfogalommal határozhatjuk meg – legalábbis minden egyes kultúrát a „stílusáról” ismerjük fel.

Ha mármost a kultúra egy meghatározott értékkör értéktétélezésének összessége, ha az értékadó funkció azon megvalósulása, amelyben a világ és ezzel ezen világ látható tere megformálódik, akkor a stílusnak – és ez meg is történik – az esztétikai érték járulékaként kell láthatóvá válnia, a legláthatóbban bizonyára a képzőművészeti alkotásban és mindenekelőtt az építészetben, amelyben a „térformálás” ténye a nyilvánvalóbb és legabsztraktabb. És minél absztraktabb módon formálják a világot és terét, annál jobban látható a stílus, amely nagyon is logikusan az

absztrakt ornamentumban leli meg legsajátabb és legfigyelemreméltóbb képviselőjét.

De a stílus az ember általános magatartása nem korlátozódik és nem is korlátozódhat a művészi alkotásra. Ugyanis minden értékalkotás a logosznak alárendelt, a logika vezetése mellett zajlik, a logika kontrollálja és teszi érthetővé a világ és értéktételezés minden lépését. Az érték-alanynak, ha valóban értéket akar létrehozni, meg kell indokolnia cselekvését, és ha a létrehozott érték meghatározott stílussajátságokat visel magán, akkor megengedett a visszakövetkeztetés, hogy a logikai indoklásban visszatérnek e sajátságok és ott van alapjuk is: a gondolkodás is magán viseli korának stílusát.

A logikai forma abszolút voltára tekintettel a hiposztázált „gondolkodási stílus” csupán a tartalmiban lokalizálható, azaz a logikai és metafizikai azon határterületén, ami a hit szférája maga, és pedig nemcsak a vallásos hité, hanem az „igaznak vélsé” is. Röviden azon végső evidenciákról van szó, amelyekre minden tettet vagy gondolatot igazoló „bizonyítás” támaszkodik, amelyek segítségével az ember a tetteit planzilissé teszi.

A legegyszerűbb sematizálásban a tényállás a „plauzibilitáspont áthelyezése” –ként jellemezhető: a primitív gondolkodás lelkekkel népesíti be a világot, minden dolog kap egy benne lakó szellemet, ez a causa sui metafizikája, és a „Mi ez?” ontikai kérdéssorait máris megtöri az első „Miért?”. Ha a nyelv a logikai rend képmása, akkor ez a feltevés a primitív nyelvek rendkívül komplikált szintaxisában igazolja magát. És ha a nyelvek fejlődése a mindig egyszerűbb és központibb formák irányában valóban a nyelvek egymást követő fokozatos kereszteződéseiben keresendő, akkor a logikai-metafizikai gondolkodási stílus fejlődéséről is hasonlót feltételezhetnénk: a világgal szembeni primitív-mágikus viszony lépésről lépésre végbemenő pótlása okozati viszonyokkal ekkor bizonyulna az egyes értékkörök folyamatos kereszteződésének és metszetének egy metsződési folyamatnak, amelynek végül egy közös nevezőig kell eljutnia, a legegyszerűbb, mindegyikükben közös formáig, hogy a logikai láncok ilyen állandó meghosszabbításakor és a plauzibilitáspont áthelyezésekor nemcsak a plauzibilitásláncokat magukat kösse össze és korlátozza, hanem hogy ily módon közelítsen egy apriori közös nevezőhöz, amely – mint utolsó metszési pont – mint a magánvaló logosz adott: a primitív népek rettentő komplex metafizikájától a gondolkodás eljut a monoteista ősalaphoz és végül megpróbál a személyes Isten „véges végtelenségétől” eljutni az absztraktság igazi végtelenségéig, megpróbálja a nyugvót felemelni és tiszta funkcióvá átváltoztatni.

A logikai forma nem szűnik meg a plauzibilitás-korlátok ilymódú át-helyezésétől. Sőt egyenesen a logosz általános érvényének igazolásaként fogható fel, hogy a szillogizmus, amennyiben egyáltalán érvényes, a primitív népek gondolkodására éppúgy érvényes, mint a mai gondolkodásra. Ami változik, az a stílus, mégpedig nemcsak a nyelv stílusa, amellyel a gondolkodás stílusát kifejezzük, hanem egy meghatározott, minden bizonnyal a pszichológiai területéhez tartozó – asszociációs – sorok leképzése is, a logikai mértékarányok eltolódása a logikai szomszédságok megőrzése mellett – egy kétségtelenül rendkívül bonyolult mechanizmus, amelynek felismerhetetlennek kellene maradnia, ha látható korrelátuma nem volna meg a térbeli stílusban.

Történelmi exkurzus

Az egyik gondolkodási stíusból a másikba való átmenet sem folyamatos. Ugrásról van szó az egyik egységből a másikba. Bár elmondható, hogy az európai gondolkodásban a középkor végével bekövetkezett nagy átalakulás némely jele már korábban is észlelhető volt, és ma, 400 évvel később sem teljesedett még minden vonatkozásában ki, mindazonáltal a váltás a skolasztikából a reneszánszba váratlan volt.

Fenntartható az a tétel, hogy egy effajta gondolkodás-átalakulás akkor megy végbe, ha a gondolkodás saját végtelensége határának ütközik. Minden gondolkodás- és értékrendszer, amelyet egy felső érték határoz meg, dialektikus és meg van benne a törekvés, hogy dedukciók segítségével a végtelenbe jusson. Újra és újra teret kér ez a törekvés, annak ellenére, hogy a megvalósítás eszközei végesek, s ezek a véges eszközök a végtelenben mindig a gondolkodás ellentéteihez vezetnek el – a középkornak megvoltak a maga specifikus végtelenségantinómiái, és ezek végső strukturájukban ugyanazok, mint amelyek Kantnál az ész antinómiáiként mutatkoznak, vagy amelyek a modern halmazelméletben mint végtelenségantinómiák a matematikai alapok revízióját kényszerítették ki. Egy ideig mindig arra törekszenek, hogy az effajta ellentéteket elsímítsák; a skolasztika megalkotta a kettős igazságról szóló tételét és nagyon jellemző, hogy – bár jóval kisebb mértékben – a hegeli iskola is hajlott arra, hogy a dialektikát a valóság megerőszkolása révén mentse meg; egyébként egy reménytelen kísérlet, mert a belső változást a pozitivizmushoz nem lehetett megállítani. A skolasztika sorsa volt, ami itt megismétlődött, mert a középkori világkép erőszakos szétrobbantása nem volt más, mint hirtelen átmenet a platonai dedukciótól a pozitívista szemlélethez, nem más, mint a dialektikus ész bukásának beismerése, és a megismerés áttétele a spekulatívra a közvetlenre.

A reneszánsz legfontosabb jellemzője a pozitívista fordulat a „közvetlen”-hez, ugyanis minden, amit ezen korszak jellemzéséhez felsorolnak, érzéki öröme és protestáns aszkézise, individualizmusa és machiavellizmusa, humanista kultúrája és naturalizmusa, és nem utolsósorban természettudománya, mindezek az elűtő jelenségek visszavezethetők a „közvetlen”-nek közös gyökerére. Az egyes értékterületek, amelyek a skolasztika idején a keresztény központi gondolkodásnak rendelődtek alá, megszabadultak kötelékeiktől, és követelték, hogy önmagukért foglalkozzanak velük, követelték, hogy tárgyterületüket közvetlenül, és már nem a vallás közvetítésével szemléljék. A természettudományos tárgyat többé nem egyházilag szankcionált arisztotelianizmuson keresztül szemlélték. A festő a természetet magánvaló tárgyként nézi, az ember egyes emberré lett, a természet természetté, de a külső közvetlenségre irányuló tekintetnél is fontosabb volt a bensőségesség pozitívizmusa, az egyházi hierarchiától való elfordulás és a közvetlen istenszemlélet igénye, a protestantizmus közvetlen misztikus istenélményének kíváncsága.

Bármennyire is hangos volt ez a korszak, a hallgatás első lehellete belengte a világot: ugyanis az új természettudomány matematikai nyelve néma, s néma a misztikus istenélmény is, amelyre a protestantizmus utal. A közvetlenség néma nyelve, amely csak a rámutatást ismeri, de dialektikus levezetést nem, elkezdődő, Isten nyelve elkezdett a dolgok nyelvének helyet adni.

Az értékek széthullása

Az idealista-pozitívista fázisváltás a szellemtörténet szabályos hullámmozgása és ha képes is a reneszánsz forradalmát jellemezni, nem lenne elegendő ahhoz, hogy motiválja is azt, ha nem támogatná még két éppoly jelentős tényező: az értékek abszolútsága és a logika radikalizálása.

Az érték abszolútsága, féktelen abszolútsága, az értékadó én tükörképe abszolútságában és totalitásigényében, ez a féktelen abszolútság a középkorban korlátozottabb volt, mint bármikor – az egyház létrehozta a legtökéletesebb platoni szervezetet, nem volt értékterület, amelynek az egyház értékszervén belül nem mutatta volna meg szimbólikus teológiai helyét. Az emberi individuum be volt zárva ebbe a szövetségbe, minden emberi cselekvés – és ez az értékszövetség egycsapásra megszűnt, s nemcsak azért, mert minden pozitívizmus az ember tekintetét eltereli a fölérendelt egészről és az egyes jelenségekre irányítja, s nemcsak azért, mert szkeptikusan szembenáll a fölérendelt egészekkel és inkább a tör-

vényszerűségek statisztikai ténybázisát vizsgálja, hanem azért is, mert az impulzust ehhez a fordulathoz olyan logika adja, amely felkészült a végtelenségbe vezető döntő lépésre. És ebben a radikális, az abszolútsághoz vezető akarásban a gondolkodás egy értékvilágra talált, megalkotott egy értékvilágot, ahol minden egyes értéknek ezt az akarást totálisként és rigorozitásként kellett tükröznie – a középkor értékszövetsége egycsapásra megszűnt, szövetségének fölérendelt egységéből és abszolútságából az értékeket kiiktatták és saját abszolútságukra bízta.

A szellemi eszme összállamának meg kellett magát adnia autonóm értékek szövetségének, és hamarosan megszűnt ez a föderáció is. A jezsuiták az ellenreformáció segítségével megpróbálkoztak ugyan azzal a grandiózus kísérlettel, hogy a széttört középkori értéképítményt újra felállítsák és minden értéket újra a katolikus egyház vezetése alá helyezzenek; ha a kísérlet külsőleg messzemenően sikeresnek is tekinthető, ha a barokk ennek a sikernek megfelelő stílusú bizonyítványt állított is ki, a belső szellemi működés, a jezsuita filozófia tényleges teológiája akkor is ugyanolyan messze volt a középkor platonikus szimbólumgazdag skolasztikájától, mint a barokk templom a gótikus építészettől. É mindazon melegség ellenére, amivel az ellenreformáció vonalát tartották, már nem lehetett feltartóztatni az egyes értékterületek saját fejlődését. Az utolsó visszahúzó mozgalom, amely végigvonult Európán, a romantika, már külső kötődés nélküli, csak sóvárgó visszapillantás a múltba, öncsaló remény, hogy az eklektikus forma végül tartalmat eredményezne, tudást az egyetlen biztonságról és félelemlről, a jövő kérlelhetetlenségéről. És ez a kérlelhetetlenség eljött. Feltartóztathatatlanul jelentette be autonómiáját egyik értékterület a másik után: a gazdasági érték „az üzlet az üzlet” elvében fejeződött ki, a művészi érték l’art pour l’art-ra lett; az ipari fejlődés a „magánvaló termelés” folyamatává alakult át, amelynek már semmi köze sem volt a szükségletek kielégítéséhez, az állam intézménynyé vált önmagáért az államért, és minden önmagára utalt értékterület saját végtelenségére törekedett, amelynek végtelen célkitűzése szinte felfoghatatlanná és ezáltal értelmetlenné vált. A nyugvó lét, az egység mindenütt megszűnik a funkció javára, ahhoz hasonlóan, ahogy a fizikai világképnek minden szubsztanciafogalmat el kellett vetnie, hogy eljusson egy tiszta matematikai funkcionalitáshoz. Az autonóm értékterületek közötti kommunikáció többé már nem lehetséges; elnémultak egymás számára, és ha még létezik a megértésnek – nem a kommunikációsok – médiuma, akkor az a számé. Totalitásra való igényükben ellenségesen állnak szemben egymással, és az értékek ezen önmarcangolásához a háború, amely a „magánvaló katonai” háborúja, csak egy tünet sok más között, ha félelmetes tünet is.

De az ember, egykor Isten képmása, aki egykor a legfelső érték felé fordult, most az értékek rabja lett, ahova véletlenszerűen jutott el. Emberi méltósága a szakbarbár méltóságává alacsonyodott le, és az etikai parancs, amely rá is vonatkozik, a kötelesség parancsa töretlenül, a 100 %-os szakmai parancsteljesítés szabályának formáját öltötte magára.

Az intuición elmélete

A rettenetes némaság, amellyel zajos világunk telítve van, szünetelteti a kommunikációt értékterület és értékterület között, ember és ember között. Isten nyelve széthullt ezoterikus nyelvekre, amelyek már alig nyelvek, legjobb esetben jelzések; tárgynyelvekről van szó: üzleti levelekről, matematikai képletekről, katonai vezényszavakról, műszaki rajzokról és statisztikákról. Talán a demokratikus szónoki emelvények politikai retorikája volt a beszélő ember utolsó emanációja.

Természetesen mindezt paradox módon eltorzítottuk, és mégis, ez még mindig nem oly torz, mint a valóság, melyet kiéheztetnek, mert a képtelenségig radikalizált hitelrendszer önmagát vezeti ad abszurdum; messze nem olyan torz, mint a valóság, amely mérgező gázokkal irtja ki önmagát, mert a képtelenségig radikalizált katonai gondolkodás saját pusztulását készíti elő; még messze nem olyan képtelen módon eltorzított, mint egy világ, amely önmagát ad abszurdum juttatja, mert értékei széthullottak és versenyt futnak az abszolútumba.

A nyugvó megszűnt, a funkció javára szűnt meg: az értékközpont stílusalkotó ereje már nem képes önmagát realizálni és épp úgy, ahogy a fizikai tér elvesztette érvényét, úgy kellett elvesztenie hatását a téralakító stílusnak is – a konstruktív ornamentumra való képesség kialudt az empiria utolsó hitmaradványaival együtt, az új radikális célirányos gondolkodásban az ornamentumnak már nem volt helye, szidalommá kellett alacsonyodnia úgy, mint ahogy az esztétikai értéket, legtágabb értelemben véve, egy etikai fogyatékoság hiányával terhelték.

Ugyanis az emberrel szemben támasztott etikai igény töretlenül megmaradt, szólítja hangosabban kötelessége, mint valaha, és szinte azt mondhatnánk, hogy a kötelesség is ad abszurdum vezeti magát, hogy „magánvaló kötelesség” lett, ami már nem akar tudni nyugvó mesterséges felnövekvése megvalósulásáról. A kötelességfogalom ezen kérlelhetetlen szigorúságú hiperprofilázása, a reneszánsz és a skolasztikus összeomlás ezen utolsó konzekvenciája, ez a magánvaló kötelesség, magánvaló szigorúság először a protestantizmusban valósult meg, onnan a kantiánizmus protestáns teológiájának útján elindulva, Hegelen keresztül ju-

tott el végleges formájához: a „magánvaló kötelesség” isteni voltától megfosztott valláshoz, a „magánvaló forradalom” formájához, ahhoz az egyház nélküli egyházhoz, a marxizmus azon radikális szigorához, amelynek első formája most Oroszországban manifesztálódik. Az értékvalóság kötelességvalósággá alakult át.

Ám mégis felismerhető a deduktív gondolkodás ezen új fajtájában, egy még bizonyosan nagyon szimplifikált és nagyon durván megformált gondolkodásban a platonai idea újraéledése: újra az én magányából hangzik fel a kiáltás és hív a plátói szerelem, ami minden némaság elenére szüntelenül újra keresi az embert, még akkor is, ha az ember ezt a vágyódást csak egy olyan materiális címszóval képes kifejezni, hogy kollektívizmus.

A világ ugyanis megmarad a „tételezés tételezéseként”, és az értéklányok ezen tételezésében, az abszolút logosz ezen átvitelében az érték-tételező éntől a tételezett éniig metodologikus adott a „lehetséges tapasztalások feltétele”, vagyis hogy a társ énről, az embertársunkról egyáltalán tudomást vehetünk, hogy egyáltalán „megérthetjük” őt: ez a lehetőségünk a megmenekülésünkre a magányunktól, ez az ismeretelméleti struktúrája a „magánvaló szeretetnek”.

A „lehetséges tapasztalások feltétele” bizonyára csak elméleti lehetőség. De a radikális absztraktság és az elnémult nyelvek ideje saját valóságában csak absztrakt feltétel, és a lehetőség, egyik nyelvet a másikra lefordítani, biztosíték az egyéni szóhoz történő visszautalásra, a logosz fennmaradására és felemelésére minden pozitívista felismerés fölé: a „tételezés tételezése” elveszíthetetlenül magában foglalja az emberek egységét, olyan mint egy utolsó, ha csak noumenáliss menedékhelye is a szeretetnek, amely mindig megszűnik, „ahogy a nyelvek is meg fognak szűnni és a felismerés is meg fog szűnni” [7], a logosz utolsó menedékhelye, amely több, mint a kihunyó felismerés – a logosz, mint magánvaló szellemi.

A nyugvóhoz visszavezető utat talán csak nagy együgyűségben és távol minden racionális felismeréstől lehet majd megtalálni. Ugyanis a káosz talán csak az együgyűségben viselhető el. Némely dolog arra utal, s nem utolsósorban az, hogy a néma természet a némaság ezen világában egy új, még soha nem sejtett jelentőségre tett szert, hogy az új természet-érzésben fejeződjék ki bárcsak egy néma sport formájában is, hogy a zárt, a nyugvó világ utáni vágy újra jelentkezett. És ez olyan, mint a legyőzhetetlen erő áttörése a térformálásban, hogy az élet minden absztraktságában, minden értékképzéshez való tehetetlenségében, a zene mint Isten ajándéka a világra jött, abban a pillanatban, amikor az Istenben való hit kialudt és a világ elnémult: a zene, a némaság absztrakt

nyelve, amely túlzengi a gépeket és szolgálatába állítja őket, a zene, vagy ha tetszik, a zeneélet, ahogy a zeneéletet a szó igazi értelmében eddig még nem hallottuk, de amely túlzengi a némaságot és, strukturális lehetősége szerint legalábbis, zene marad – zene, absztrakt téralkotás, ezen kor talán utolsó és első értékmegvalósulása.

Jegyzetek: (Paul Michael ! megjegyzéseinek felhasználásával)

1 G. W. F. Hegel: „Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie”, 3. kötet, 3. rész, 3. fejezet, „D. Schelling” (Glockner jubileumi kiadás) 19. kötet, 681. o.

2 Vesd össze Augustinus: „De libero arbitrio” 3. 22. 64. és „De vera religione”, 12. 23.

3 V.ö. I. Kant: „Kritik der praktischen Vernunft” [A gyakorlati ész kritikája], Beschluss

4 V.ö. I. Kant: „Grundlegung zur Metaphysik der Sitten”, 3. fejezet.

5 V.ö. G. W. F. Hegel: A jogfilozófia alapvonalai 340., 341., 342., paragrafus; továbbá: A filozófia rendszere 548. paragrafus.

6 Pál I, Korinthusiak, 13,8.

(fordította: Hertvich Ágnes)